

Лапшин С. Господарська політика Центральної ради / Сергій Лапшин, Юлія Кислиця // Матеріали конференції, присвяченої 100-річчю Української національної революції. – Вінниця, 2018.

Сергій Лапшин, Юлія Кислиця

ГОСПОДАРСЬКА ПОЛІТИКА ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

У статті на основі аналізу джерел та літератури проаналізовано стан економіки України на початку 1917 р., цілі та завдання Центральної ради у сфері господарства.

Ключові слова: економіка, господарська діяльність, реформи.

Фундаментальною основою держави є сфера економіки. Саме від рівня економічного розвитку, ефективності роботи усіх сфер сільського господарства та промисловості залежить можливість побудови та функціонування держави. Економічна ситуація в Україні на початку 1917 р., як і у всій Російській імперії, була надзвичайно складною. Українське село було позбавлене 4-х мільйонів чоловіків - найбільш продуктивної і кваліфікованої частини працездатного населення, які були призвані до війська. Скорочувались посівні площі: плантації цукрового буряку у 1917 р. зменшились майже у півтора рази; знижувались врожаї зернових, соняшнику, картоплі, а все це разом різко зменшувало валові збори сільськогосподарської продукції [9, С.238]. Така катастрофічна ситуація у економічній сфері вимагала першочергового вирішення Центральною Радою.

Дана наукова проблема знайшла відображення у роботах М.Грушевського, Я.Грицака, Н.Ковальової, В. Марочко, І. Хміля та ін. Водночас, господарська політика Центральної ради залишається малодослідженим питанням – тому потребує подальшого опрацювання.

Мета дослідження: на основі широкого кола джерел та літератури проаналізувати завдання Центральної Ради у економічній сфері та механізми їх реалізації.

Підірване війною українське село знаходилося у тяжкому становищі. Влітку 1917 р. в Україні налічувалось 625 тис. безпосівних селянських дворів,

616 тис. - з посівом до однієї десятини, 647 тис. - з посівом 1-2 десятини. З 44 млн. сільгоспугідь 13 млн. перебували у руках міцних господарників, 9,1 млн. - у руках середньозаможних селян, 5,1 млн. - у руках малоземельного селянства. 16,2 млн. десятин належали дворянам, промисловикам, удільному відомству та церкві. У середньому на одне поміщицьке господарство припадало 1740 десятин, куркульське — 25,4, бідняцьке - 2,2 десятин [9, С.242].

З цих причин та через гостру нестачу сировини лише у травні 1917 р. в Україні було закрито 108 підприємств, у червні - 125, у липні - 206 підприємств. В результаті цього кількість безробітних становила більше 100 тис. осіб. Лише у жовтні 1917 р. закрилось майже 200 шахт. Виплавка чавуну і сталі зменшилась майже вдвічі. На кінець червня 1917 р. вибули з ладу 5200 паровозів, тобто кожний четвертий паровоз, 51 тисяча вагонів. З села до війська була забрана третина коней [9, С. 240].

Селянин став примітною дієвою постаттю у революції. Тому кожна з політичних сил, що претендували на політичне лідерство в Україні, особливо на владу, мали в той чи інший спосіб вирішувати економічні проблеми. Передусім це мала зробити Українська Центральна Рада (УЦР). Для перемоги українського руху їй потрібна була підтримка широких народних мас. Здобути її можна було насамперед у селянському середовищі - носії української національної культури, мови, на яких базувалася модерна українська національно-політична ідентичність [10, С. 95].

Парадоксально, але УЦР, особливо у перші місяці свого існування, переважно займалась мітингуванням, політичними питаннями, а завдання в економічній сфері відходили на другий план. Зрозумівши хибність даної політики, пізніше економічним питанням зайнялися провідні діячі ЦР, зокрема, В.Винниченко, М.Грушевський, М. Туган-Барановський. [15].

Першим кроком у економічній сфері став кооперативний з'їзд Київщини, що відбувся 14–15 березня 1917 р. З'їзд, за спогадами М.Грушевського, проголосив себе в ролі не фахової організації, а насамперед «представництва землі, села і селянства» [11].

Українські есери висунули ідею створення в селах селянських спілок. 27 березня в Полтаві відбулися організаційні збори першої такої спілки, а вже 6–7 квітня у Києві відбувся з'їзд діячів українського села, на якому було представлено 18 місцевих селянських спілок. З'їзд ухвалив утворити Всеукраїнську селянську спілку. В основу діяльності селянських спілок з'їзд поклав дві головні ідеї: по-перше, домагатись національно-територіальної автономії України, а по-друге, вирішення земельного питання в Україні покласти не на Всеросійські Установчі збори, а на Український сейм [13].

Практично всі українські партії, що входили до УЦР, і ті, що їй опонували, поділяли думку про необхідність реорганізації земельного устрою. Тобто першочерговим завданням, яке ставилося ЦР в економічній сфері полягало в аграрній реформі [13].

Аналіз документального матеріалу засвідчує, що ЦР, в якій домінували представники соціалістичних партій, схилилася до радикальних способів вирішення питань господарства [12, С. 23].

З метою недопущення різкого падіння продуктивності сільського господарства під час проведення аграрних перетворень уряд намагався сприяти впровадженню різних форм колективного господарювання у високопродуктивних господарствах, організації сільськогосподарської освіти та агрономічної допомоги селянству. Аналіз Універсалів ЦР та праць її лідерів демонструє, що проблема вирішення аграрного питання висвітлена з позицій утвердження приватної власності на землю.

Завдання проведення аграрної реформи в найбільш загальних рисах було задеклароване вже в I Універсалі ЦР. У ньому сформульовано ідею конфіскації поміщицьких, казенних, царських, монастирських та інших земель і передачі їх у користування селянам. Вказані принципи розвинуті і у другому Універсалі [1, С. 26-30].

За тиждень від дня оголошення I Універсалу було утворено уряд України – Генеральний секретаріат (Далі - ГС). У його складі було три економічні секретарства: фінансових, земельних справ і продовольчих справ [2,

С.105-106]. Намагаючись зберегти економічний потенціал сільського господарства, уряд опублікував низку спеціальних роз'яснень та відозв від імені ГС та Генерального секретарства земельних справ, які застерігали селянство від самочинних захоплень землі. Спеціальна інструкція секретарства від 15 листопада 1917 р. вимагала від земельних комітетів усіх рівнів зробити реєстр нетрудових господарств, їх майна та реманенту та подбати, щоби вони продовжували працювати [2, С. 444-445].

29 вересня ГС виступив з черговою програмовою декларацією на засіданні Малої Ради, в якій наголошувалося на необхідності введення «державного контролю і регуляції господарського життя» в інтересах «трудящих мас» [2, С. 325]. Висувалось завдання розробити план земельної реформи. Остаточне вирішення аграрної проблеми мало належати «Українським і Всеросійським Установчим зборам» [2, С. 325].

Передбачалося найближчим часом створення Економічного комітету, який мав регулювати «всю справу постачання та поділу харчів, сирих матеріалів та палива, і разом регулювати всю промисловість і торг». Ставилось завдання розпочати процес «розмежування в напрямку децентралізації спільнодержавних і спеціальномісцевих українських фінансів». Планувалося заснувати Український національний банк, а також реалізувати широку програму робітничої політики [2, С. 325].

Більш конкретизовано цілі ЦР з аграрного питання висвітлюються у третьому Універсалі (7 листопада 1917 р.). Засуджуючи соціалістичний жовтневий переворот в Петрограді, ЦР попереджала український народ, що «...в державі шириться безвластя, безлад і руїна» і в цю безодню може потрапити і Україна [5, С.31]. Тому ЦР від імені УНР скасувала право приватної власності на поміщицькі, удільні, монастирські, кабінетські та церковні землі. Земля оголошувалася загальнонародною власністю. Власність на землю в межах 50 десятин не скасовувалась. 29 квітня 1918 р. Центральна Рада встановила нову норму земельної ділянки, що може перебувати у приватному володінні - 30 десятин.

Не дивлячись на революційний характер і демократичність III Універсалу, він не знайшов у народі України такої підтримки і схвалення, як I та II Універсали. Це було викликано тим, що ЦР видала до III Універсалу Пояснення з уточненням ряду його корінних соціально-економічних положень, згідно з якими заборонявся будь-який розподіл земель фабрикантів, міських землевласників, ряду категорій поміщиків і куркулів, наділи яких були менше 50-100 десятин [15].

Не поділяли радикальності земельних положень III Універсалу генеральний секретар земельних справ М. Савченко-Більський та його заступник К. Мацієвич: обидва подали у відставку. К. Мацієвич, який належав до ліберально-демократичної УПСФ, виступив на сторінках «Нової ради» з жорсткою критикою земельних ідей III Універсалу, що, на його думку, ніколи не були властивими українцям і лише привели до розгулу аграрного терору [8, С. 92].

Зауважимо, що критикували III Універсал не лише з правого, але й з лівого боку. Більшовицька газета «Пролетарская мысль» 10 листопада назвала Універсал звичайною буржуазною, демократичною мелодекламацією, яку можна тлумачити у різний спосіб [4, С. 44].

Скасування права власності ГС інтерпретував насамперед як заборону «землю продавати, купувати, заставляти, дарувати чи передавати кому-небудь у власність якими-будь способами». До того цими землями мають порядкувати земельні комітети на основі окремого закону. ГС брав на себе зобов'язання подбати про службовців і робітників сільськогосподарських підприємств майно яких було розподілено між селянами, брав відповідальність за борги цих підприємств, а також відкрив «питання про форму і розмір громадської допомоги тим, хто понесе тяжкі втрати через земельну реформу» [4, С. 45].

У поясненнях ГС відзначалося, що скасування права власності стосується тільки нетрудових господарств, а всі трудові землі, чи козацькі, чи селянські, залишаються у власності їх господарів. Не втрачали права власності на свої землі міста, містечка, а також господарі дач, садиб, садів, городів,

дослідних полів та станцій, шахт, заводів та фабрик. Щодо лісів пропонувалося розробити окреме законодавство та передати це питання на розгляд Установчих зборів. У спеціальному роз'ясненні з приводу цього ГС зазначалось, що від дня проголошення Універсалу колишнім власникам заборонялось продавати, купувати чи передавати землю будь-кому у власність. Усі ці землі передавались у відання земельних комітетів.

Намагаючись зберегти економічний потенціал сільського господарства, уряд опублікував низку спеціальних роз'яснень та відозв від імені ГС та Генерального секретарства земельних справ, які застерігали селянство від самочинних захоплень землі. Спеціальна інструкція секретарства від 15 листопада 1917 р. вимагала від земельних комітетів усіх рівнів зробити реєстр нетрудових господарств, їх майна та реманенту та подбати, щоб вони продовжували працювати. Генеральне секретарство внутрішніх справ направило циркуляр аналогічного змісту губернським комісарам, вимагаючи від них усіма засобами допомагати земельним комітетам і перешкоджати спробам селян самочинно перерозподіляти землі, залучаючи в разі необхідності військову силу.

З метою недопущення різкого падіння продуктивності сільського господарства під час проведення аграрних перетворень уряд намагався сприяти впровадженню різних форм колективного господарювання у високопродуктивних господарствах, організації сільськогосподарської освіти та агрономічної допомоги селянству. Земельним комітетам було доручено з'ясувати, які господарства мають державне значення і в подальшому «будуть передані цілими Секретарству або громадським організаціям». З цією метою центральне аграрне відомство планувало скликати у січні 1918 р. спеціальний з'їзд, на який запрошувалися представники губернських і повітових земельних комітетів, Селянської спілки, кооперативних і агрономічних організацій. Метою форуму було вироблення засад для поступового впровадження у сільськогосподарське виробництво колективних методів господарювання шляхом передачі сільськогосподарським товариствам великих економій з усім

інвентарем, щоб не допустити їх занепаду під час проведення земельної реформи [14].

Для допомоги селянам в організації кооперативних об'єднань Генеральним секретарством земельних справ було розроблено і запропоновано зразковий статут хліборобських спілок та випущено низку посібників стосовно їх утворення. З цією ж метою при секретарстві були відкриті курси для підготовки інструкторів з кооперації.

У постанові «Про агрономічну допомогу селянству» від 10 листопада 1917 р. відомство наголошувало, що «нове земство не виконало б свого завдання, якби воно залишило агрономічну допомогу в тім стані, як вона є, і не взялось за дальший розвиток її», і обіцяло необхідну для цього фінансову допомогу. Але нестача коштів не дала можливості уряду поставити цю проблему на належний рівень. За часів ЦР комплексна програма розвитку аграрної та агротехнічної допомоги селянству фактично не була розроблена та впроваджена, хоча й здійснювались окремі заходи. Так, для централізації забезпечення сільського господарства необхідною технікою у грудні 1917 р. був створений Український комітет по сільськогосподарському машино постачанню.

В умовах слабкості місцевих адміністративних органів, які наприкінці 1917 р. перебували у стадії формування, призводила до того, що, як повідомлялось у телеграмі заступника подільського губернського комісара у листопаді, «селяни не слухають органів влади. Нерозумних по селам нікому вгамувати», розгроми селянами великих маєтків, економій, цукроварень надходили майже кожного дня змусили Центральну Раду навіть без обговорення, 18 січня 1918 р. ухвалити Тимчасовий земельний закон, який не привів до зміни курсу на поступове впровадження методів колективного господарювання у с/г виробництві. [7, С. 177]. Проти такої політики соціалізації виступили заможні й частково середні верстви населення. Розмежувався також національно-демократичний табір [6, С.15-16].

Зокрема, у своєму виступі на засіданні Малої ради 19 березня 1918 р. М.Порш указав, що УСДРП завжди виступала проти принципу соціалізації, заснованому на знищенні великих господарств, а не землевласників, який розколе селянство і призведе до «чорного переділу» [3, С. 219].

3 березня 1918 р. на засіданні Ради Народних Міністрів Міністерство внутрішніх справ отримало доручення «зробити розпорядження, щоб комісари по селам заявили селянам про те, що поміщиків більше не буде, щоб прочитали їм новий земельний закон і пояснили, що аграрна реформа повинна проводитись у життя земельними комітетами й всяка самочинність у цьому напрямку буде подавлена збройною силою [3, С. 77]. 9 березня 1918 р. народний міністр внутрішніх справ П. Христюк видав розпорядження губернським і повітовим комісарам про заходи щодо виконання законів УНР, в якому також зазначалося про необхідність негайного друкування тексту земельного закону кількістю не менше як по тисячі примірників на волость [3, С. 89].

Політика державного регулювання економіки в умовах стагнації, яку переживала Україна, могла стати ефективним антикризовим засобом. Однак до жовтневого перевороту в Петрограді ЦР та ГС фактично залишились неспроможними здійснювати конкретний економічний курс. Лише узаконивши себе як уряд на початку листопада 1917 р., ГС розпочав його впровадження.

Таким чином, постановка економічна політика в роки революції і громадянської війни 1917-1921 рр. була обумовлена соціально-економічними чинниками, визначальне місце серед яких належало малоземеллю. Процес розробки аграрних реформ розпочинався із заснування земельного міністерства та підпорядкованих йому урядових структур, які безпосередньо займалися відповідною підготовкою юридичних та економічних аспектів реформи та створенням мережі місцевої земельної адміністрації. Окремим інститутом аграрної політики стали урядові комісії, практика скликання яких набула особливого розвитку за часів Української Держави. Позитивною рисою їх діяльності було поєднання суспільно-політичних аспектів земельної реформи

(з'ясування громадської думки) з економічними розрахунками провідних фахівців сільськогосподарської галузі.

Зауважимо, що жоден з напрямків державної політики уряду УНР не викликав стільки пристрастей, палких дебатів та протистояння різних соціальних і політичних сил, як вирішення аграрного питання. В Україні, де селянство становило переважну більшість населення і відчувало значний земельний голод, проблема перерозподілу землі в інтересах бідніших прошарків набувала першочергового значення. Водночас, неефективність засобів її вирішення з боку Тимчасового уряду сприяло посиленню революційних настроїв населення України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Україна у ХХ столітті. Збірник док. і матеріалів. - К., 2000. – 286 с.
2. Українська Центральна Рада : документи і матеріали: У 2 т. - Т. 1/ В. Верстюк. - К. : Наук. думка, 1996 . - 589 с.
3. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: У 2 т. - Т. 2/ В. Верстюк- К. : Наук. думка, 1996 . - 422 с.
4. Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ-ХХ ст. - /Я.Й.Грицак. - К.: Либідь, 1996. – 296 с.
5. Економічна історія України: у 2 т. - Т. 2/ / Г. В. Боряк, В. М. Геєць, С. В. Кульчицький та ін. - К.: «Ніка-Центр», 2011 - 603 с.
6. Ковальова Н.А. Аграрна політика українських національних урядів(1917 - 1921 рр.): автореферат дис. канд. іст. наук: 07.00.02/ Н.А.Ковальова. - Дніпропетровський державний університет. - Дніпропетровськ, 1999. - 18 с.
7. Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929). - /В.І.Марочко. - К.: Знання, 1995. – 224 с.
8. Політична історія України. ХХ століття: У шести томах. Т.2: Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917-1922)./ В.Ф. Солдатенко; Авт.тому В.Ф. Верстюк, В.Ф. Солдатенко. - К.: Генеза, 2003. - 488 с.
9. Царенко О.М., Захарчук А.С. Економічна історія України і світу: Навчальний посібник. - /О.М.Царенко. - Суми, 2001. – 386 с.
10. Ганжа О. Українське селянство у боротьбі проти тоталітарного режиму. - /О.Ганжа // Історія України. – 2000. - №45.
11. Грушевський М.С. Спомины /М.С.Грушевський // Київ. - 1989. - № 8.
12. Хміль І.В. Перший Всеукраїнський селянський з'їзд (28 травня – 2 червня 1917 р.). /І.В.Хміль //Історичні зошити. – 1992. - № 4.
13. Верстюк В. Земельнепитання у стінах Центральної Ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/23/580_Verstiuk.pdf

14. Гребенюк О. Спроби розв'язання радою народних міністрів Української Народної Республіки земельного питання у березні - квітні 1918 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39740/14-Grebenyuk.pdf?sequence=1>

15. Грибенко О.М. Історіографія державотворчих процесів в Україні за період національно-демократичної революції 1917 – 1921 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gnpu.edu.ua/files/naukovi%20chitanny/istoria/Gribenko.htm>.

Відомості про авторів:

Сергій Лапшин – кандидат історичних наук, доцент кафедри правових наук та філософії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Юлія Кислиця – студентка 1 курсу магістратури Факультету історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Sergei Lapshin, Julia Kislytsia

Economic policy of the Central council

The article analyzes the state of the Ukrainian economy in the beginning of 1917, the goals and tasks of the Central Council in the sphere of economy on the basis of analysis of sources and literature.

Key words: economy, economic activity, reforms.

Сергей Лапшин, Юлия Кислиця

Хозяйственная политика Центрального совета

В статье на основе анализа источников и литературы проанализированы состояние экономики Украины в начале 1917 г., Цели и задачи Центрального совета в сфере хозяйства.

Ключевые слова: экономика, хозяйственная деятельность, реформы.